

УДК 347.73

О. Дмитрик, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри фінансового права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Стабільність як ознака фінансового закону

Наразі з огляду на положення ст. 92 Конституції України закон у системі джерел фінансового права посідає особливе місце. У той же час сьогодні недостатньо уваги приділяється дослідженню ознак фінансового закону. Така ситуація багато в чому обумовлена відсутністю єдиних підходів до визначення поняття «фінансовий закон». Як вбачається, фінансовий закон має загальні характеристики, притаманні будь-яким законодавчим актам. Крім походження від вищого представницького органу, він має такі властивості: нормативність, особливий порядок прийняття, внесення змін та скасування, безпосереднє вираження державної волі, первинний характер норм, що містяться в ньому, тощо. Окрім того, такий акт має особливості, що відрізняють його від інших законів.

Грунтовний аналіз наукових здобутків вітчизняних і закордонних вчених-фінансистів щодо характеристики фінансового закону та його різновидів, чинних у нашій державі фінансово-правових актів, а також практики фінансово-правового регулювання інших країн дозволяє виокремити такі його характерні особливості¹: 1) регулює відносини у сфері публічної фінансової діяльності; 2) має верховенство щодо інших правових актів; 3) є нормативним вираженням інтересів держави у сфері публічної фінансової діяльності; 4) має особливий порядок прийняття; 5) має особливий порядок розроблення; 6) наявна специфічна процедура набуття чинності; 7) поєднання стабільності та гнучкості приписів, що він містить; 8) чіткість і визначеність його фінансово-правових норм. Не зупиняючись на характеристиці всіх ознак, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на одній із них — стабіль-

¹ Див.: Білінський Д. О. Проблеми кодифікації податкового законодавства : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Д. О. Білінський. – Х., 2009. – С. 42–44; Гаврилюк Р. О. Фінансовий закон: проблеми теорії та практики / Р. О. Гаврилюк // Право України. – 2005. – № 7. – С. 40–41; Козырин А. Н. Публичные финансы: взаимодействие государства и общества / А. Н. Козырин. – М. : Статут, 2002. – 37 с.; Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6 т. – [Т. 2: Введение в теорию налогового права]. – Харьков : Легас, 2004. – С. 563; Пацурківський П. С. Проблеми теорії фінансового права : монографія / П. С. Пацурківський. – Чернівці : Рута, 1998. – С. 61–62.

ності. Отже, метою статті є розгляд такої властивості фінансового закону, як стабільність.

Річ у тім, що від того, наскільки фінансовий закон буде стабільним, багато в чому залежить ефективність фінансово-правового регулювання, результативність його дії, вдала реалізація завдань, на виконання яких був створений такий нормативно-правовий акт. Особливо значущою проблема стабільності фінансового закону є у зв'язку з необхідністю визначеності податкового обов'язку, посиленням тенденцій залучення інвесторів для реалізації найважливіших проектів та програм розвитку виробництва. Не випадково вченими підкреслюється, що надходження як зовнішніх, так і внутрішніх інвестицій, що сприяють розвитку інфраструктури, комунального господарства, енергетики, підвищенню конкурентоспроможності приватного сектору економіки та вдосконаленню інформаційно-комунікаційних технологій і т. д., у країну з ринковою економікою можливо тільки за наявності сприятливого інвестиційного клімату, одним з істотних компонентів якого саме і є стабільне фінансове законодавство¹. Окрім того, тут доречно навести міркування С. Г. Пепеляєва, який посилається на позицію Конституційного суду Російської Федерації, що лише закон в силу його визначеності, стабільності, особливого порядку прийняття може надати платнику податків достовірні дані для виконання ним податкового обов'язку². Стабільність фінансового закону передбачає дію норм протягом тривалого періоду часу, відсутність у його змісті суттєвих змін. «Це сприяє підвищенню ефективності управління, оскільки відповідний орган встигає глибоко вивчити завдання, які стоять перед ним, та спеціалізуватись на їх практичному виконанні»³.

Показово, що на існуванні проблеми, пов'язаної зі стабільністю закону, науковці акцентували увагу ще у дореволюційні часи, оскільки вважалось, що часта зміна законів підриває повагу до них⁴. При цьому вчені наголошували, що засобами забезпечення стабільності може виступати: проходження законом визначеної процедури прийняття; встановлення особливих, ускладнених правил для прийняття та зміни

¹ Козырин А. Н. Публичные финансы: взаимодействие государства и общества / А. Н. Козырин. – М. : Статут, 2002. – С. 7.

² Налоговое право : учебник / под ред. С. Г. Пепеляева. – М. : Юристъ, 2005. – С. 219.

³ Законность, правопорядок и правовая культура : материалы 3-й межвуз. науч.-практ. конф. адъюнктов и аспирантов (Москва, 20–22 мая 1974 г.). – М. : Акад. МВД СССР, 1974. – С. 39.

⁴ Капустин М. Н. Теория права. Общая догматика / М. Н. Капустин. – М. : Тип. Моск. ун-та, 1868. – Т. 1. – С. 155.

найважливіших законів (наприклад, Основних Законів); розвиток теорії «вільного правознавства», сутністю якого є всебічний розвиток судового розсуду та прецедентного права¹.

У науковій літературі зазначається, що стабільність закону — це характеристика нормативного правового акта, прийнятого вищим представницьким органом держави або народом у особливому законодавчому порядку, який має вищу юридичну силу і регулює найбільш важливі суспільні відносини. Відповідно до цього правовий акт характеризується соціальною обумовленістю; стійкою ефективністю регулювання відносин, що виявляється в достатньому або задовільному вирішенні завдань, що стоять при розробці закону; відсутністю суперечностей, які можуть призвести до скасування або часткової зміни акта; сукупністю суттєвих характеристик, які відбивають достатні якості закону і які зумовлюють його здатність задовольняти потреби суспільства, завдяки високій якості, рівню техніки розробки та мови закону². Якщо виходити із таких посилань, то з певною умовністю можуть характеризуватися стабільністю рішення та висновки Конституційного Суду України як джерела фінансового права, та й тому, що чинне законодавство не передбачає процедури зміни раніше прийнятих таких актів. Аналіз чинних нормативно-правових актів, що упорядковують публічну фінансову діяльність, зокрема, фінансових законів, свідчить про наявність численних, безсистемних змін, що вносяться до їх змісту. Наприклад, до Податкового кодексу України (який було прийнято 2 грудня 2010 р. і введено в дію з 1 січня 2011 р., а значить — з порушенням принципу стабільності) з грудня 2010 р. по червень 2012 р. були внесені зміни двадцяти двома законами. При цьому через двадцять один день після його затвердження, тобто ще до введення у дію Кодексу, його положення вже було змінено. Протягом 2011 р. вносилися корективи шістнадцятьма законами, а за перше півріччя 2012 — п'ятьма законами³.

Можна навести й іншу, доволі сумну статистику. Так, за десять років свого існування в Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фонда-

¹ Энциклопедический словарь русского библиографического института Гранат : в 58 т. / [ред. Ю. С. Гамбаров и др.]. – М., 1907. – Т. 30. – С. 467; Гредескул Н. А. Общая теория права / Н. А. Гредескул. – СПб. : Типолит. И. Трофимова, 1909. – С. 223.

² Концепция стабильности закона (серия «Конфликт закона и общества») / отв. ред. В. П. Казимирчук. – М. : Проспект, 2000. – С. 59, 60.

³ Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

ми», що був прийнятий 21 грудня 2000 р., вносилися зміни майже тридцятьма законами. На початок 2010 р. до Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб», який прийнято 22 травня 2003 р., внесені зміни більш як тридцятьма законами. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» станом на 2010 р. змінювався більш ніж ста десятьма законами, а Закон України «Про податок на додану вартість» — майже ста п'ятдесятьма законами¹. Такі факти свідчать про те, що фінансове законодавство розвивається в нашій державі не планомірно і системно, а, скоріше, спонтанно: виникає необхідність у врегулюванні певних відносин — і тоді з'являється, часто поспішно, з безліччю недоліків, відповідний фінансовий нормативно-правовий акт. Зважаючи на це, нормотворчість у фінансовій сфері важко назвати ефективною: адже ні належної підготовки, ні відстеження системного зв'язку як у змісті таких актів, так і з іншими фінансово-правовими актами, а також актами інших галузей законодавства не відбувається.

Як вбачається, таке положення є вкрай небажаним не тільки з юридичної, а й особливо з економічної точки зору. Загальновідомо, що сталого розвитку економічних відносин у державі можна досягти тоді, коли платники чітко можуть визначити податковий тиск, підприємства можуть реально отримувати певні трансферти з бюджетів на забезпечення розвитку виробництва тощо. За інших обставин чітко обрахувати розмір надходжень від податків і зборів неможливо, навіть здійснюючи науково обгрунтоване планування; підприємства, які потребують підтримки з боку держави, не зможуть належним чином функціонувати. Отже, відсутність стабільного фінансового закону стає на заваді не тільки економічному розвитку країни. До цього додамо, що дуже часто наявна і протилежна тенденція: зміст нормативно-правових актів, які містять фінансово-правові норми, не відповідає сутності та розвитку регульованих ними фінансових відносин. Це означає, що там, де потрібно, зміни не вносяться до фінансових законів. Втім очевидно, що від того, наскільки зміст нормативно-правових актів буде відповідати сутності регульованих відносин, певною мірою залежить виконання доходної та видаткової частин публічних фондів.

Зрозуміло, така практика має негативний вплив. Усе це в остаточному підсумку перешкоджає досягненню цілей і вирішенню завдань фінансової діяльності нашої держави, а також порушує права суб'єктів фінансових правовідносин. Безумовно, в нинішній ситуації можна

¹ Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

апелювати до того, що закони, які регулюють фінансові відносини, в умовах перехідного до ринку періоду не можуть існувати довго. Справедливою з цього приводу є думка Л. К. Воронової, яка стверджує, що, як правило, закон відзначається стабільним характером і тривалим існуванням, але закони, які регулюють фінансові відносини в умовах перехідного до ринку періоду, не можуть існувати довго. Виражаючи у концентрованому вигляді економічні й соціальні інтереси, фінансові закони змінюються дуже часто¹. Про постійний динамічний розвиток фінансового законодавства, який дає змогу державі своєчасно реагувати на швидкі економічні зміни, говорить і О. П. Орлюк². Дійсно, фінансове законодавство має змінюватися під впливом складної економічної ситуації, а іноді і може стимулювати її розвиток. Ці положення свідчать про те, що зміст фінансового закону повинен бути гнучким, здатним адаптуватися до конкретних фінансових потреб держави і реагувати на зміну ситуації шляхом коригування відповідних фінансово-правових норм, що дозволить збалансувати публічні інтереси з приватними. І саме тут необхідно вести мову про поєднання таких якостей фінансового закону, як стабільність і гнучкість, динамізм. У цьому контексті доречно зробити посилання на слова І. В. Воронкової: закон «...має бути стабільним, продуманим та адекватно відображати дійсність. Але стабільність не самоціль, вона не означає незмінності закону, його закостенілості, недоторканності. При зміні обстановки, появі прогалин виникає потреба у пристосуванні закону до нових умов»³. Іншими словами, фінансовий закон нерозривно пов'язаний із тими суспільними відносинами, які він регулює. Але його зміна не має відбуватися після найменших змін у фінансових відносинах. Якщо це відбувається, то це свідчить передусім про недоліки самого закону, а вже потім про динаміку суспільних відносин. На наше переконання, законодавець має низку заходів, у тому числі й законодавчої техніки, для того щоб при прийнятті будь-якого закону, у тому числі й фінансового, був урахований розвиток суспільних відносин.

З огляду на викладене конструктивним є міркування Д. А. Монастирського, який констатує існування двох напрямів у розумінні ста-

¹ Воронова Л. К. Фінансове право : підручник / Л. К. Воронова. – К. : Прецедент ; Моя книга, 2006. – С. 52.

² Орлюк О. П. Фінансове право: академічний курс : [підручник] / О. П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 113.

³ Воронкова І. В. Закон как приоритетная форма советского права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / И. В. Воронкова. – Саратов, 1989. – С. 17.

більшості закону: по-перше, як незмінність закону (незмінний закон — стабільний закон) і по-друге, як сталість підходу до регулювання суспільних відносин із можливістю системної, еволюційної зміни законодавства (закон може змінюватись, залишаючись при цьому стабільним). При цьому вчений слушно вказує, що більш обґрунтованим є другий варіант розуміння стабільності закону¹. Показово, що далі правник справедливо ставить питання: які зміни закону будуть укріпляти стабільність, іти «у фарватері» стабільності, а які зміни будуть шкодити стабільності? Для визначення цього, очевидно, потрібно визначити критерій, за яким буде проходити розмежування. Тобто потрібно визначити, стосовно чого одні зміни закону будуть сприяти стабільності, а інші — руйнувати її.

На наш погляд, відповідь на поставлене запитання міститься у самому фінансовому законодавстві. Його аналіз дозволяє говорити про два досить сформованих підходи до визначення змісту стабільності фінансового закону. По-перше, у ст. 4 Податкового кодексу України встановлено, що податкове законодавство базується в тому числі на принципі стабільності. Він означає, що зміни будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки і збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року². По-друге, у ст. 27 Бюджетного кодексу України закріплено, що закони України або їх окремі положення, які впливають на показники бюджету (зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету) і приймаються після 15 липня року, що передує плановому, вводяться в дію не раніше початку бюджетного періоду, що настає за плановим³. Отже, незважаючи на об'єктивну необхідність щорічно приймати закон про Державний бюджет, а також, за певних обставин, перегляду правового механізму податку, що дозволяє краще реагувати на зміни в ході реалізації соціально-економічної та фінансової політики, основи правового регулювання публічних фінансів повинні бути стабільними, утім не незмінними. Розуміння стабільності фінансового закону як його незмінність суперечить самій сутності фі-

¹ Монастирський Д. А. Стабільність закону: поняття, сутність та фактори забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Д. А. Монастирський. – К., 2009. – С. 5.

² Податковий кодекс України від 2 груд. 2010 р. // Голос України. – 2010. – № 229–230.

³ Бюджетний кодекс України від 8 лип. 2010 р. // Голос України. – 2010. – № 143.

нансових відносин, які і покликаний врегульовувати такий закон, адже позначені суспільні зв'язки знаходяться у постійному розвитку. Динамізм фінансового закону можна розглядати як «його здатність бути адекватним суспільним відносинам. Адекватність виражається у можливості оперативно реагувати на зміни суспільних умов і наявність справжньої потреби в змінах»¹. Однак змінювати фінансовий закон необхідно з обов'язковим дотриманням положень ст. 4 Податкового кодексу України і ст. 27 Бюджетного кодексу України.

Слід зауважити, що в багатьох країнах, як і в Україні, внесення змін до податкових законів та інших актів фінансового законодавства прив'язується до часу прийняття бюджету на поточний рік. Наприклад, питання обслуговування державного боргу не можна розглядати окремо від бюджетного процесу, адже суми, передбачені на обслуговування та погашення державного боргу, позначаються на виконанні державного бюджету поточного року, а також їх потрібно враховувати у процесі виконання бюджетів майбутніх років. Такий підхід надає можливість оцінити всі заплановані в поточному році зміни норм фінансового права з точки зору збалансованості публічних доходів і видатків. Приміром, у Франції встановлений податок повинен щороку підтверджуватися поточним фінансовим законом (бюджетом). Аналогічна норма міститься і в законодавчих актах у Данії, Люксембурзі та інших державах. У Норвегії, окрім щорічного підтвердження справляння кожного податку, передбачається обов'язкова процедура перегляду податкового законодавства після закінчення терміну повноважень парламенту². Не випадково і в українському законодавстві знайшло відбиття положення, відповідно до якого будь-який закон, що впливає на зменшення доходів та/або збільшення видатків бюджетів поточного року, не може бути прийнятий у цілому Верховною Радою, якщо одночасно з його прийняттям не будуть внесені відповідні зміни до закону про Держбюджет України на відповідний рік³. Отже, зміст фінансового закону має бути гнучким, здатним адаптуватися до конкретних фінансових потреб держави і реагувати на зміну ситуації шляхом корек-

¹ Баскова И. В. Стабильность и динамизм советского уголовного закона : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / И. В. Баскова. – М., 1989. – С. 8.

² Козырин А. Н. Публичные финансы: взаимодействие государства и общества / А. Н. Козырин. – М. : Статут, 2002. – 37 с.

³ Ст. 160 Регламенту Верховної Ради України (див.: Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лют. 2010 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2010. – № 14–17. – Ст. 133).

ції відповідних фінансово-правових норм, що дозволить збалансувати публічні інтереси з приватними. Приміром, говорячи про податкову систему, однозначним вбачається те, що стабільний, незмінний податок призведе до диспропорції¹.

Як вбачається, для забезпечення стабільності фінансового закону в нашій державі наявні реальні можливості, які «не є винаходом чогось нового в теоретичних положеннях про нормотворчість»². Йдеться передусім про забезпечення в правотворенні високої якості професійної діяльності відповідного нормотворчого органу. Зрозуміло, що мова йде про підвищення якості роботи як парламенту, так і інших органів, наділених повноваженнями щодо видання відповідних нормативно-правових актів, що регулюють здійснення публічної фінансової діяльності. Втім, досягнення цього — не просте завдання. Особливо це стосується українського парламенту, який формується на демократичних принципах. До того ж, як справедливо вказує Д. А. Монастирський, серед неправових факторів впливу на законодавчий процес в Україні найбільшу роль відіграє політичний чинник, який виражається у формі нецивілізованого («тіньового») лобізму, проявом якого, зокрема, є: недотримання процедури подачі законопроекту; невиправдане пришвидшення процедури розгляду законопроекту; ігнорування висновків Головного науково-експертного та юридичного управлінь Апарату Верховної Ради України, Інституту законодавства Верховної Ради України; скороченій процедурі розгляду законопроекту — що призводить до появи нестабільних законів³.

Показово, що ряд країн для подолання цієї проблеми обирає шлях, на якому максимально залучають професіоналів до правотворчої діяльності. Маємо на увазі практику, коли з усього складу парламентаріїв відбирається для конкретної законопроектної роботи окрема особистість, яка має глибокі знання і найбільший досвід у тій сфері, на регуляцію якої спрямований конкретний нормативно-правовий акт. Наприклад, у Великій Британії спеціально створюються комітети, в яких ретельно розглядаються окремі проекти. При цьому такі комі-

¹ Башняк О. С. Принципи оподаткування та їх реалізація у податковому законодавстві України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О. С. Башняк. – К., 2004. – С. 73.

² Богатова О. В. Нормативно-правовий акт як источник права (теоретический аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О. В. Богатова. – М., 2004. – С. 86.

³ Монастирський Д. А. Стабільність закону: поняття, сутність та фактори забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Д. А. Монастирський. – К., 2009. – С. 7.

тети створюються кожен раз для розгляду конкретного білля і після виконання свого завдання розпускаються¹.

Це ж завдання може бути вирішено і за допомогою інших засобів, наприклад, підвищення професіоналізму робочого апарату українського парламенту. Так, під час підготовки певного проекту аналізуються не тільки юридичні, а й економічні, соціальні, політичні фактори, які впливають на необхідність його прийняття, і наслідки впровадження нормативно-правового акта. При цьому у разі необхідності залучаються профільні фахівці та науковці. Дуже правильно, що висновки, зроблені такими фахівцями, повинні бути обов'язково обговорені в законодавчому органі². На превеликий жаль, в Україні рекомендації, пропозиції та зауваження науковців майже не беруться до уваги законотворючим органом при розробці фінансових законів³. Проте є очевидним, що будь-яке законодавство має спиратися на міцну наукову базу і тоді можна буде вести мову про реальне втілення в життя гасла: «закон повинен бути прийнятий не тоді, коли його можна прийняти, а тоді, коли його не можна не прийняти».

Ще раз підкреслимо, що будь-які зміни фінансового законодавства повинні бути зваженими і належним чином обґрунтовані. Отже, гнучкості, динамізму фінансового законодавства й кореспондує така характеристика, як стабільність. Можна констатувати, що стабільний фінансовий закон передбачає: 1) ефективність регулювання фінансових відносин; 2) вирішення поставлених завдань саме на стадії законотворючого процесу; 3) відсутність суперечностей і розбіжностей як у логіці побудови самого законодавчого акта, так і у співвідношенні його з іншими фінансовими нормативно-правовими актами, і в тому числі з підзаконними; 4) забезпечення високої якості, юридичної техніки і мови закону⁴.

¹ Див.: Муромцев Г. И. Источники права в развивающихся странах Азии и Африки: система и влияние традиции / Г. И. Муромцев. – М. : Изд-во УДН, 1987. – С. 83–86.

² Сравнительное конституционное право / под ред. В. Е. Чиркина. – М. : Манускрипт, 1996. – С. 547.

³ Див.: Воротина Н. В. Проблемы использования результатов научных исследований в процессе усовершенствования бюджетного законодательства Украины / Н. В. Воротина // Системообразующие категории в финансовом праве: состояние и перспективы трансформации : материалы междунар. науч.-практ. конф., г. Харьков, 15–16 апр. 2010 г. / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Л. К. Воронова и др. – Х. : НИИ гос. стр-ва и местн. самоуправления, 2010. – С. 34–35.

⁴ Концепция стабильности закона (серия «Конфликт закона и общества») / отв. ред. В. П. Казимирчук. – М. : Проспект, 2000. – С. 61, 62.

Узагальнюючи наведені міркування, стабільність фінансового закону можна визначити як його здатність протягом тривалого часу ефективно та раціонально врегульовувати широке коло фінансових відносин, не потребуючи суттєвих змін норм, що він містить¹. При цьому однією з головних засад, на яких ґрунтується стабільність фінансового закону, є саме система інтересів, яка не лише узгоджується на рівні такого законодавчого акта, а й зумовлює його положення як акта вищої юридичної сили, за якого дієвість закону має визначатися головним чином тим, як він сприймається суб'єктами фінансового права, наскільки він віддзеркалює їх вимоги та потреби. Авторитет фінансового закону вимірюється перш за все тим, наскільки точно він відображає життєво важливі проблеми кожного громадянина і всього суспільства в цілому, наскільки дієво захищає їх інтереси². До цього додамо, що означена у пропонованій статті проблема є досить актуальною і тому потребує подальших наукових дискусій щодо її розуміння та теоретичного і практичного обґрунтування. Ми згодні з тим, що проблема стабільності фінансового закону є досить складною для вирішення, але, безумовно, її необхідно вирішити, оскільки від цього залежать ефективність і раціональність правового регулювання відносин у сфері публічної діяльності в цілому.

Дмитрик О. Стабильность как признак финансового закона

В статье исследована такая характеристика финансового закона, как стабильность. Указано, что стабильность финансового закона необходимо рассматривать как его способность в течение длительного времени эффективно и рационально регулировать широкий круг финансовых отношений без существенных изменений содержащихся в нем норм.

Ключевые слова: финансовый закон, стабильность финансового закона, динамизм финансового закона.

Dmytryk O. Stability as a feature of financial legislation

Such description of financial legislation — as stability is investigated in the article. It is established that stability of financial legislation must be examined as its ability to regulate the wide range of financial relations effectively and rationally for a long time, without substantial changes of the contained norms.

Keywords: financial legislation, stability of financial legislation, dynamism of financial legislation.

¹ Див.: Монастирський Д. А. Поняття та природа стабільності закону / Д. А. Монастирський // Унів. наук. зап. – 2005. – № 1–2 (13–14). – С. 65.

² Концепция стабильности закона (серия «Конфликт закона и общества») / отв. ред. В. П. Казимирчук. – М. : Проспект, 2000. – С. 62.